

UDK: 314.7(497.5 – Istra = 50) »1943/1948«
325.7(497.5 – Istra = 50) »1943/1948«
Stručni članak
Primljeno: 8. 4. 1997

Koliko je osoba iselilo iz područja pripojenih Hrvatskoj i Sloveniji nakon kapitulacije Italije i Drugog svjetskog rata

VLADIMIR ŽERJAVIĆ

Umirovljeni savjetnik Ujedinjenih naroda, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor se opširno osvrće na literaturu o ljudskim gubicima i iseljavanju iz Istre i Slovenskog primorja tijekom i nakon Drugog svjetskog rata. Kritički raščlanjuje rezultate talijanskih autora Flaminija Rocchija i Luigija Papoa.

Uvodne napomene

To pitanje je jedno od najkontroverznijih u odnosima između Italije s jedne strane i Hrvatske i Slovenije s druge, nastalo nakon Drugog svjetskog rata, pošto su ugovorom o miru između Jugoslavije i Italije i Osimskim sporazumom Istra, Slovensko primorje, te Rijeka i Zadar pripojeni Hrvatskoj odnosno Sloveniji. O tom pitanju pisali su mnogi autori, a neki, kao P. Flaminio Rocchi, u nekoliko publikacija izdanih od 1958. u kojoj je tvrdio da je iseljeno oko 130 tisuća, do izdanja 1990., u kojoj pronalazi da je iselilo najmanje 350 tisuća.

Ja sam se ovim pitanjem počeo baviti 1986. ponajviše zbog toga što je nakon Titove smrti 1980. počelo umnožavanje umorenih u logoru Jasenovac od početnih 150–300 tisuća do više od milijuna. Jedan od prvih koji je tvrdio da je u Jasenovcu umoreno milijun ljudi je general Velimir Terzić u svojoj knjizi »Slom Kraljevine Jugoslavije«, izdanoj 1982., u kojoj je među inim iznio podatak za štetu i žrtve koje je Italija prouzročila za vrijeme drugog svjetskog rata, navodeći: »Talijani su ostavljali pravu pustoš za sobom, te su među inim:

lišili života	437.935 ljudi
onesposobili za rad	64.512
odveli na prinudni rad	131.250
odveli u koncentracijske logore	109.437
odveli u zarobljeničke logore	7.450

Taj podatak spominje i P. F. Rocchi u svojoj knjizi, u kojoj je iznio podatak o egzodusu od 350 tisuća, nastojeći, vjerojatno, parirati ovim velikim Terzićevim brojkama. Rocchi spominje i maršala Tita i njegove govore, od kojih je najvažniji onaj u Ljubljani 25. svibnja 1945., u kojem je iznio podatak da je u Jugoslaviji (misli se na predratnu) izgubilo živote 1.700.000 ljudi. Tako su Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu prijavljeni 1.706.000 i velike ratne štete za koje se od Njemačke tražila ratna šteta od 35,8 milijardi dolara, a od Italije 9,85 milijardi dolara. Međutim, kad se od Njemačke tražilo 1964. plaćanje štete, ona je zatražila popis žrtava, koji je i izvršen i ustanovljeno je svega 597 tisuća poginulih boraca i žrtava (bez gubitaka domaćih kolaboracionista), ali je taj podatak ostao tajnom za stanovništvo Jugoslavije sve do kraja 1989.

Ja sam svoju prvu knjigu »Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu« izdao u travnju 1989., a drugu pod naslovom »Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga« u ožujku 1992., u kojoj sam opisao i sve manipulacije koje je činila službena vlast, ponajviše Statistički zavod u Beogradu i beogradski pisci, koji se, nažalost, i danas oslanjaju (u prvom redu dr. Milan Bulajić) na žrtve prijavljene Reparacijskoj komisiji u Parizu 1946. godine. Ovdje treba navesti da je Srbin dr. Bogoljub Kočović, koji je jedini, kao i ja, detaljno obavio istraživanja, došao do brojke od oko milijun ukupno izgubljenih života na predratnom teritoriju bivše Jugoslavije (uključujući i gubitke onih koji su se borili zajedno s Nijemcima i Italijanima).

U svojoj prvoj i drugoj knjizi ja sam samo aproksimativno izračunao demografske gubitke na pripojenom području Hrvatske i Slovenije oko 178 tisuća, a kasnije, 1993., izračunao sam za pripojena područja Hrvatskoj, primjenjujući standardnu demografsku statističku metodu, pribrajujući popisima od 1857. do 1961. i za Istru do 1971. prirast između popisa, jer se samo tako može doći do ispravnih demografskih gubitaka, stradalih u Prvom i Drugom svjetskom ratu, te o iseljenjima i useljenjima u tom razdoblju. Ta moja studija objavljena je u časopisu Instituta za društvena istraživanja broj 6–7 iz 1993. i u *Glasi Istre* od 26. rujna do 2. listopada 1994. Kao član državne hrvatsko-talijanske komisije za povijest i kulturu, na sastanku s predstavnicima Italije, predao sam tu svoju studiju i zamolio da se ona prouči s talijanske strane i daju prigovori ili odgo-varajuća izračunavanja prema talijanskim izvorima.

Međudržavna komisija se dalje nije sastala, ali sam obaviješten da bi kao odgovor s talijanske strane mogla poslužiti knjiga gospodina Luigija Papoa. Ljubaznošću gospodina Mariana Maurovicha iz Motovuna, preko Talijanskog instituta za kulturu u Zagrebu primio sam knjigu autora Luigija Papoa pod nazivom »Albo d'Oro – La Venezia Giulia e la Dalmazia nell'ultimo conflitto mondiale« koju je izdao »Unione degli Istriani, Trieste« u Trstu u prosincu 1994., na čemu i ovim putem zahvaljujem.

Ova knjiga predstavlja drugo izdanje, objavljeno 1994., u kojoj su podaci objavljeni u prvom izdanju iz 1989. ispravljani i dopunjeni, pa je i opseg knjige povećan sa 751 stranice na 813 stranica. Proučio sam ovu knjigu i ustanovio sljedeće:

A. Koliko je osoba izgubilo živote

Ovo drugo izdanje, kao i prvo, sadrži podatke o ubijenim, poginulim i na druge načine stradalim osobama tijekom i poslije Drugog svjetskog rata. Prva knjiga izdana 1989. sadržavala je podatke za oko 16.200 osoba, dok druga daje podatke za 4500 više, tj. za oko 20.700 osoba. Ti podaci obuhvaćaju više od 90 posto sadržaja knjige. Oni su prikazani kronološki:

- prvi dio: od 10. travnja 1941. do 8. rujna 1943.
- drugi dio: od 8. rujna 1943. do kraja rata
- treći dio: na završetku rata i
- četvrti dio: od 1945. do 1954.

Podaci su dalje svrstani posebno za područja: Dalmacije, Istre, Gorice i Trsta. Također, zasebno su pokazani podaci o stradalima na bojištima Afrike, Balkana, Rusije, u koncentracijskim logorima Njemačke i drugim zemljama, poginulima od bombardiranja, te po rodovima vojske odnosno policije. Budući da je knjigu izdalo Udruženje Istrana, vjerojatno je bila intencija da se obuhvate svi stradali koji su živjeli na područjima koja su poslije drugog rata bila pripojena Hrvatskoj i Sloveniji, ali očito jedan dio i iz područja Trsta i Gorice, koja su ostala pod Italijom. Iz podataka se vidi da je veliki dio stradao na raznim bojištima Afrike, Balkana, Rusije i u logorima Njemačke, ali i od Nijemaca nakon kapitulacije Italije 1943. Civilne žrtve »degli slavi« zabilježene su ove:

od 10. 4. 1941. do 8. 9. 1943	str. 187.–191.	99 osoba
od 8. 9. 43. do 1945.	str. 379.–412.	954
na kraju rata	str. 621.–670.	1875
od 1945. do 1953.	str. 675.–683.	230
u k u p n o		3158 osoba

Iz popisa imena stradalih u knjizi L. Papa može se vidjeti da su za mnoge navedena samo imena, bez naznake gdje i kako su stradali, što omogućuje da ih se ubroji i među one koji su stradali na određenim lokacijama za koja nisu navedena imena, npr. fojbe ili koncentracijski logori.

L. Papo na str. 23. do 27. pod naslovom »Foibe ed eccidi slavi« navodi pregled imena fojbi, masovnih grobnica i sl. za koje daje broj u tri kategorije: iskopano leševa 546, utvrđeno žrtava 286 i druge žrtve pretpostavljene 4940, a pod naslovom »campi di concentramento« opisuje mjesta gdje su navodno postojali »campi« i za neka od njih broj zatvorenika, koji su vjerojatno stradali. U zaključku navodi ove brojeve:

iskopano leševa	994
utvrđeno žrtava	325
pretpostavljene žrtve	5643
žrtve u koncentracijskim logorima	3174
U k u p n o	10.136

Nije objašnjeno kako je došlo do promjena brojeva u tri kategorije žrtava u fojbama i navodno točnog broja žrtava u konc-logorima. Ako je svaka žrtva pojedinačno ustanovljena, onda nije jasno zašto nisu navedena njihova imena. Nisu li ovi ili barem dio njih sadržani u pojedinačnom popisu od 20.700 Luigija Papa?

Mislim da će biti zanimljivo iznošenje podataka »Gubitaka talijanske vojske za vrijeme II. svjetskog rata u Jugoslaviji«, koje sam – na moje traženje – primio preko Talijanskog instituta za kulturu u Zagrebu (Istituto Italiano di Cultura di Zagabria) 16. svibnja 1988. od Ministarstva obrane Republike Italije i objavio u knjizi »Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu« izdanoj u Zagrebu 1989. Podaci su:

od 1. lipnja 1940. do 7. rujna 1943.	
broj poginulih	7231
broj nestalih	4359
od 8. rujna 1943. do kraja rata	
broj poginulih	3436
broj nestalih	3237
U k u p n o	18263

Gubici u razdoblju nakon 8. 9. 1943. odnose se na:

– poginuli protiv Nijemaca ili u njemačkom zarobljeništvu na teritoriju Jugoslavije

– vojnici bivše R.S.I. (Repubblica Sociale Italiana), poginuli ili nestali u borbama uz njemačke vojne snage ili poginuli i nestali zarobljeni od strane jugoslavenskih vojnih snaga

– talijanski vojnici koji su se borili uz partizanske formacije, poginuli ili nestali u borbama i u zarobljeništvu njemačkih vojnih snaga

Za poginule i nestale do 7. 9. 1943. nije naznačeno kako su oni stradali, ali se može pretpostaviti da su stradali u borbi protiv partizana. Bilo bi interesantno ustanoviti koliko od ovih stradalih je u popisu koji je sastavio Luigi Papo.

S druge strane, talijanske vojne snage na predratnom teritoriju Hrvatske i bosne i Hercegovine, tj. Nezavisne Države Hrvatske, na osnovi popisa Zemaljske komisije iz 1946. – posebno u zajedničkim velikim ofenzivama zajedno s Nijemcima – prouzročile su smrt 14,5 tisuća domicilnog stanovništva, dok je u logoru na Rabu i drugim manjim logorima, koje je Italija osnovala na teritoriju predratne Hrvatske, stradalo 2,6 tisuća. U borbi za oslobođenje Istre, prema podacima »Krčkog Zbornika« Istra je dala 28.754 boraca, a poginulo je oko pet tisuća boraca i 5802 civila. Na području Italije u logorima i zarobljeništvu stradalo je još oko pet tisuća, iz Dalmacije i Gorskog Kotara. S područja Slovenije ubijena je 2,1 tisuća civila, u logoru Rab 1,1 tisuća i u logorima u Italiji 3,6 tisuća.

Kod popisa žrtava u knjizi L. Papa nije konstatirano zašto su one nastale. Svima je poznato da su nastale zbog upada 1941. i represija talijanskih vojnih

snaga na predratnom teritoriju Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, tada »Nezavisne države Hrvatske«, i da za to snose odgovornost vlade fašističke Italije i Njemačke, koje su podijelile cijelo područje bivše Jugoslavije na dvije zasebne interesne sfere. Borba za oslobođenje Istre i Slovenskog primorja počela je zbog represija i potalijančivanja hrvatskog i slovenskog stanovništva tih područja, koje je provodila talijanska fašistička vlast.

B. Koliko je osoba iselilo poslije 1943. i Drugog svjetskog rata

L. Papo u knjizi iz 1994. upustio se u procjenu tzv. egzodusa koji je nastao nakon kapitulacije Italije i završetka rata 1945. – što nije bilo učinjeno u izdanju od 1989.

Autor daje brojku od 592.650 stanovnika na teritoriju priključenom Hrvatskoj i Sloveniji na osnovi popisa iz 1936. godine, ali ne navodi na osnovi kojih dokumenata ili izvora iskazuje brojku od 350 tisuća iseljenih osoba (»esuli« tj. »izbjeglice« nije pravi izraz, jer su se optantni iselili na osnovi molbi Ministarstvu unutrašnjih poslova Hrvatske odnosno Slovenije i iz zone »B«). Ta brojka je, najvjerojatnije, uzeta iz knjige P. Flamminija Rocchija »L'esodo dei 350 mila Giuliani, Fiumani e Dalmati«, ediz. Difesa Adriatica, Roma 1972 i 1990, koji do ovog broja dolazi na sljedeći način:

a) P. F. Rocchi uzima brojku od 201.440 iz knjige Amadea Collela »L'esodo dalle terre adriatiche 1945–1956 – rivelazioni statistiche, Roma 1958., koja navodi ove podatke:

– izbjeglice službeno prihvaćene	150.627
– izbjeglice najavljene, neprihvaćene	23.124
– izbjeglice umrle	4.553
– izbjeglice emigrirale	23.136

b) P. F. Rocchi dodaje još sljedeće brojke:

– osobe koje nisu pronađene (umrli, bolesni, nepopisani)	50.000
– emigrirali u inozemstvo	80.000
– iselilo nakon 1958.	15.000
u k u p n o o k o	350.000

c) Luigi Papo dodaje gornjim brojkama:

– poginuli i deportirani	30.000
– opcije negativne ili odbijene	30.000
s v e u k u p n o o k o	410.000

Svatko razuman i objektivan može zaključiti da je P. F. Rocchi posve proizvoljno povećao broj umrlih i bolesnih za 50 tisuća, kao i broj onih koji su

emigrirali u inozemstvo za 80 tisuća povrh onih ustanovljenih od A. Colelle (4553 i 23.136). Nije razumljivo odakle toliki broj umrlih i bolesnih, kojima još L. Papo dodaje 30 tisuća, što ukupno iznosi 84.553. Također da su emigrirali, po A. Colelli 23.136 plus 80 i 15 tisuća po Rocchiju, i još 30 tisuća čije su opcije bile negativne ili odbijene, koje dodaje L. Papo, što ukupno iznosi 148.136 emigriranih, povrh optanata s dokumentima!

Broj navedenih po A. Colelli, 150.627 službeno prihvaćenih plus 23.124 prijavljenih, a neprihvaćenih, tj. 173.751 odgovara broju od 96.858 u Hrvatskoj, te u Sloveniji 22.359 pozitivno odobrenih opcija s članovima obitelji ispod 18 godina, te iseljenih iz Zone »B«, dok su 23.136 emigrirali bez dozvole, jer su opcije bile odbijene. U Hrvatskoj je odbijeno 20 tisuća optanata.

Luigi Papo uspoređuje brojno stanje od 592.650 stanovnika na pripojenim područjima Hrvatskoj i Sloveniji iz 1936., od kojeg odbija 410.000 i ustanovljava da je 1950. bilo 35.874 Talijana i 146.776 Slavena, tj. Hrvata i Slovenaca. Takvo uspoređenje nema nikakvog smisla, jer je, prvo, poslije 1950. bilo iseljavanja (prema knjizi »Christina Columi, Liliana Ferrari »Storia di un esodo« Istria Gianna Nasini, Germani Trani, 1945–1956, Trieste 1980. navodi podatke mjesečnih iseljavanja iz Zone »B« od 1953, do kolovoza 1956. s ukupno 36.780 osoba) i drugo, tu brojku od 182.650 Slavena i Talijana uopće ne uspoređuje sa stvarnim stanjem.

Da si je L. Papo dao truda, mogao je lako ustanoviti da je broj Hrvata i Slovenaca na područjima koja su nakon Drugog svjetskog rata pripala Sloveniji i Hrvatskoj dvostruko veći. Npr. godine 1910. i 1961. kad je uglavnom prestalo iseljavanje, na pripojenom području bilo je:

a) u Sloveniji:

- prema austrijskom popisu 1910. Slovenaca 210.493, Talijana 31.604
- prema jugoslavenskom 1961. Slovenaca 205.013, Talijana 3.072

b) u Hrvatskoj:

- prema austrijskom popisu, ispravljenom od 1880. zbog primjene »umgangssprache« za Hrvate Istre (vidi moju studiju u časopisu Instituta za društvena istraživanja broj 6–7, Zagreb, 1993.)

austrijski popis 1910.

Istra	Hrvata	182.000	Talijana	82.000
Rijeka	Hrvata	14.000	Talijana	24.000
Zadar	Hrvata	1.000	Talijana	12.000

jugoslavenski popis 1961.

Istra	Hrvata	215.000	Talijana	15.000
Rijeka	Hrvata	41.000	Talijana	3.000
Zadar	Hrvata	13.864	Talijana	0

Iz Istre je 1918. do 1943. iselilo zbog tortura i progona 53 tisuće Hrvata, a uselilo se 44 tisuće Talijana iz Kalabrije, Sicilije, Toskane, Lombardije i drugih dijelova, koji nisu predstavljali autohtono stanovništvo Istre, te se stoga ne mogu ubrojiti u »egzodus«. Kad bi se za 1910. uzeo broj Hrvata i Talijana neispravljen zbog »umgangssprache«, tj. 136.000 Hrvata i Talijana 108.000 i u tom slučaju ne može se doći do egzodusa od 410.000, jer bi 1910. Talijana na područjima kasnije pripojenim Sloveniji i Hrvatskoj bilo svega 176.000. Odakle onda egzodus od 350.000 ili 410.000!? Odakle je pridošlo novih 174.000 i čak 234.000? Zato se izračuni P. F. Rocchija i Luigija Papoa mogu smatrati samo unaprijed planiranim improvizacijama, koje nemaju nikakve stručne i stvarne osnove, kao što nisu imale već ranije spomenute brojke od 1.706.000 poginulih i umorenih u Jugoslaviji i milijun u logoru Jasenovac, ili one brojke koje je general Terzić pripisao Italiji.

Stoga mislim da se podaci za Sloveniju od 22.359 optanata i iz Zone »B« 25.062 ostalih iseljenih, te iz Hrvatske 119 tisuća Talijana i 25 tisuća Hrvata, tj. ukupno oko 190 do 200 tisuća autohtonog stanovništva mogu smatrati približno stvarnima, kao što je prvotno prikazao i A. Colella.

Smatram, također, da sadašnja povećanja broja umorenih u fojbama od prijašnjih nekoliko stotina čak na desetke tisuća, o kojima se piše i raspravlja u Italiji, nemaju nikakvih utemeljenja. Ali neminovno traže da se ponovno podsjeti i prezentiraju podaci što je sve učinio fašistički režim Hrvatima i Slovencima, od potalijančivanja, ukidanja škola, jezika, kulturnih i novčanih ustanova, što predstavlja kulturni i socijalni genocid nezamisliv za 20. vijek. Isto tako, kakvog opravdanja je imala Italija za upad i okupaciju predratnih hrvatskih i slovenskih teritorija? Ima li smisla i s kojom se svrhom sada nakon 50 godina izvlače bolna pitanja za jednu i drugu stranu, umjesto da se okrenemo većoj i uspješnijoj kulturnoj i gospodarskoj suradnji na dobrobit naših naroda i cijele europske zajednice.

Mislim da bi članovi SAB-a Istre, koji su zajedno sa IV. dalmatinskom armijom sudjelovali u oslobađanju Istre, trebali reagirati na sve te objede jer među njima ima preživjelih sudionika upravo tih događanja koja ovih dana plijene pozornost talijanske javnosti. Time bi se upotpunile spoznaje o tim zbivanjima i dodatno doprinijelo rasvjetljavanju te problematike.

RIASSUNTO

QUANTE PERSONE EMIGRARONO DAI TERRITORI ANNESSI ALLA CROAZIA E ALLA SLOVENIA DOPO LA CAPITULAZIONE DELL'ITALIA E DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE.

L'autore riporta per esteso la letteratura – come quella apparsa nel territorio dell'ex-Jugoslavia, così anche quella pubblicata in Italia – riguardante le perdite umane e l'emigrazione dall'Istria e dal Litorale sloveno durante e dopo la seconda guerra mondiale. Vengono analizzati criticamente i risultati di Flaminio Rocchi e di Luigi Papo. In questo saggio vengono riportate le seguenti cifre: 22.359 optanti dalla Slovenia; 25.065 emigranti dalla Zona B; e 119.000 italiani e 25.000 croati dalla Croazia, il che risulta con un totale tra 190.000 e 200.000 persone emigrate.